

Ma már világos, hogy a második termelőszövetkezeti szervezési időszakban a bizonytalan jövőtől való félelemből sokan elhagyták a mezőgazdaságot (bár nem mindig a falut is, sőt többnyire fiatal férfiak vándorolván el, a családtagok egy része a mezőgazdaságban is maradt), akiknek egy része később visszatért a mezőgazdaságba vagy a termelőszövetkezetek melléközmégaiba. Az átrétegződéssel tehát együtt járt ugyan meglehetősen nagy területi mobilitás is, ez azonban jelentős részben ideiglenes jellegű (ahogy a már említettük az átrétegződés ingavándorlást produkált, nem kis részben azért, mert a városok a lakáshiány miatt nem tudták lakossággént is befogadni a területükön dolgozókat). Ezért azután pl. néhány nagyváros körül, különösen Budapest környékén a falvak lakossága erősen felduzzadt (nem kis problémákat okozva az erre fel nem készült településeknek.) Nem jelentéktelen azonban a falusi életkörülmények változásának, a falusi urbanizációnak és a falusi kettős kereset lehetőségének vonzó hatása sem, amely a falun lakást ma már nem jelzi egyértelműen negatívként. Megjelentek az „aprófalvak” típusai, amelynek lakossága jelentős részben naponta ingázik, de a falut végleges lakóhelyének tekinti.

Mindezen jelenségek következményei sajátos vonásokat adnak a mai magyar társadalomnak. Ezek közül az egyik, hogy a munkásosztály jelentős részben falun maradt, ennek minden összefüggésével együtt (pl. a kétlaki családok, kettős kereset stb.). A falu foglalkozási struktúrájának átalakulásában jellegzetes színfolt az értelmiségi vagy szélesebb értelemben a szellemi foglalkozásúak megnövekedett aránya. Bizonyos sajátosságok azonban itt is észlelhetők. Tíz esztendővel ezelőtt pl. a Szabolcs-Szatmár megyében ideiglenes munkavállalók jelentős része – 22,5%-a – volt szellemi foglalkozású, ahogyan pl. a Budapestről vagy Miskolcra ideiglenes elvándorlók között is 26,4%, illetőleg 21,1%-ot tettek ki a szellemi dolgozók. Ezek a számok világosan jelzik a fordított ingázás sajátos jelenségét és ezzel együtt azt a körülményt, hogy a falu foglalkozási struktúrájában helyet foglaló szellemi dolgozók jelentős része nem lakik a falvakban – éspedig különösen a kevésbé fejlett vidékeken – aminek következményei a falu kulturális, szellemi életére nyilvánvalóan negatívan hatnak.

FÓRIS IMRE

A szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelő szövetkezetekben

Budapest, 1969, TOT. 13–16., 31–34.

Fóris Imre. Jogász. Elsősorban termelőszövetkezeti joggal, a szövetkezetek belső életének, működésének szabályozásával foglalkozott, beleértve a társadalombiztosítás kiterjesztését, a szövetkezeti tagságot érintő nyugdíjintézkedéseket.

A szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelő szövetkezetekben című munka a szövetkezetek gyorsított létrehozása során elmaradt, vagy hiányos belső

szabályozás problémáit tekintette át, amely tisztázatlanul hagyta kezdetben a tulajdonosi viszonytal kapcsolatos kérdéseket éppen úgy, mint a munkavégzésre vonatkozó alapvető előírásokat. A társadalombiztosítás, a nyugdíj kiterjesztése ugyan meghatározó jelentőségű volt a tsz-tagság életében, de éveken át ezen a területen is volt számos bizonytalansági tényező, egészen 1967-ig, amikor a tsz-ekre vonatkozó jogi szabályozást az új szövetkezeti törvény teljessé tette.

Az 1967. évi III. tv. 3.§-a szerint a termelőszövetkezet a tagok önkéntes személyi és vagyoni társulásán alapuló szocialista mezőgazdasági nagyüzem, amely tagjai munkájával önálló szövetkezeti vállalatszerű gazdálkodást folytat. A tag tehát résztulajdonosi helyzeténél és munkakötelezettségénél fogva egy személyben gazdája és dolgozója a termelőszövetkezetnek. [...] A termelőszövetkezetek tagsága mintegy 20 évig – néhány nem jellemző kivételes esettől eltekintve – a más üzemekben szigorúan megkövetelt munkafeltételek általánosságban való biztosítása nélkül végzete saját nagyüzemében a termelő munkát. Ez a paradox helyzet úgy állhatott elő, hogy a munkaügyi jogszabályok a szocialista szektorba tartozó mezőgazdasági termelőszövetkezetekről, az ott folyó munkáról és annak teljesítőiről egyaránt megfelelkezve egyoldalúan csak a munkaviszonyban állók munkaügyi problémáit rendezték.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a munkaügyi jogszabályoknak azt a tudatos fogyatékosságát a kötelező erejű Mintaalapszabály nem pótolta, illetőleg, hogy az 1959. évi 7. sz. tvr., amely a végrehajtására kiadott rendeletekkel együtt szinte a teljesség igényével szabályozta a termelőszövetkezeti viszonyok területét, lényegesen tudomást sem vett e problémacsoport létezéséről. Így a szövetkezeti viszonyoknak megfelelő munkaügyi intézmények és normatívák kialakítása, a munkaidő megállapításáról kezdve az állandó lekötöttséggel járó beosztásban dolgozók heti pihenőnapjának és a traktorvezetők munkaruhájának biztosításáig bezárólag – sok más feladattal együtt – az e kérdésekben járatlan tagság elhatározásától függő tennivalók számát szaporította.

A másutt megszokott munkaügyi intézmények hiánya kezdetben fel sem tűnt. A tömeges megalakulások majd a közös gazdaságok megszervezésének és beindításának időszakában ugyanis a tagság figyelmét elsődlegesen a jogviszony tulajdonosi oldalával kapcsolatos vagyoni kérdések (bevitt vagyontárgyakért járó térítés, földjáraadék, háztáji föld stb.) rendezése, a munka szerinti jövedelemelosztás rendszerének megalkotása, az ajánlott teljesítményi előírások és díjtételek viszonyaikra való formálgatása kötötte le. Ez azonban csak kezdeti jelenség. Az érdeklődés később szükségszerűen a közös gazdasági célkitűzések, a megélhetés alapját képező munka, valamint szorosan a munkához tapadó jogok, kötelezettségek és kedvezmények felé fordult. A szemlélet változásával viszont a jogviszony munkaügyi vonatkozásai, majd ezek nyomán a szociális kérdések kerülnek előtérbe.

A jogviszony munkaügyi és szociális vonatkozásainak jelentkezése és előtérbe jutása természetes folyamat. Szoros következménye annak, hogy a közös gazdaságban rendszeres munkát végző termelőszövetkezeti tag lényegében azonos veszélyeztetésnek és anyagi károsodásnak van kitéve, mint a munkaviszonyban álló dolgozó. Ennél

fogva jogosan tart igényt arra, hogy munkaügyi és szociális gondolkodás szempontjából a munkaviszonyban álló dolgozót megillető elbánásban részesítik. Jelzi és kifogásolja munkakörülményeinek elmaradottságát és igényt jelent be a megközelítően azonos elbánásra.

A tagság követelésére, amelynek az egyre gyarapodó alkalmazotti réteg privilegizált társadalombiztosítási és munkaügyi jogállása is tápot ad, lényegében külső segítség és iránymutatás nélkül a vezetők kezükbe a helyi viszonyoknak megfelelő munkakörülmények kialakítását. Mivel ehhez is pénz kellett, az igények sorrendiségének és az anyagi lehetőségek latolgatásával, esetenként tettek javaslatot egy-egy munkaügyi intézmény megvalósítására a közgyűlésnek. Arra is volt példa azonban, hogy a közgyűlés a beruházás vagy a ráfordítás jövedelmet csökkentő hatását mérlegelve nemcsak a tagok egy részére (traktorok, állattenyésztők, műhelymunkások stb.) korlátozódó kedvezmények megvalósítását ellenezte, hanem a valóban nélkülözhetetlen, vagy éppen a hatóság által elrendelt egészségügyi és munkavédelmi berendezések létrehozására kért költségeket is leszavazta.

Bár sok helyes kezdeményezés kerül le ilyenformán a napirendről, a többségi megnyilatkozás végző eredményében hasznosnak bizonyult, mert mértéktartásra, az egyes üzemágak, munkaszervezeti egységek közötti helyes arányok betartására és mindekenélőtt az állandó beosztásban dolgozók ügyének egyoldalú szorgalmazása helyett a tagság egészének érdekelt szolgáló létesítmények megvalósítására bírta a vezetőket. [...]

Az új gazdasági mechanizmus előkészítésének időszakában bizonyossá lett, hogy az üzemi munkával kapcsolatos alapvető kérdések (munkaidő, túlmunka, heti pihenőnap, garantált munkadíj, fizetett szabadság, fiatalkorúak és nők foglalkoztatása, baleset-elhárítás és munkavédelem stb.) a korszerű üzemekké fejlődött közös gazdaságok tagjai tekintetében is szabályozni kell. A szabályozás szükségességét az 1967. évi II. törvénnyel kihirdetett Munka Törvénykönyve 7. § (1) bekezdése a következőkben alapítja meg: „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak munkavégzésére vonatkozó szabályokat a törvény elveinek figyelembevételével külön törvény rendezi.”

A két évtizedes mulasztást az 1967. évi III. törvény pótolja. A Tv. VIII. fejezetébe beépült átfogó szabályozás azon a megfontoláson alapul, hogy viszonyaink között az állam minden polgára, ennél fogva termelőszövetkezeti tag is jogosan formál igényt az államhatalom lényegéből adódó széleskörű munkaügyi gondoskodásra, illetőleg, hogy a szövetkezeti közös gazdaságban folyó termelőmunka alapvető feltételeinek biztosítása nem csupán a szövetkezők magánügye, ellenkezőleg: fontos közérdek, amelynek ugyancsak törvényi kötelezettség formájában kell érvényt szerezni. A Tv. VIII. fejezete tehát a termelőszövetkezeti tagok munkatörvénykönyve. [...]

A munkások és alkalmazottak szociális biztonságának ügyét jelentős részben a személyi biztosítás új hajtásként létrejött társadalombiztosítás szolgálja, amely általában közintézményként, hármas feladatkört ellátva működik. A feladatkörök a történelmi fejlődés során kialakult biztosítási ágazatok, amelyeknek bevételeit és kiadásait a társadalombiztosítást ellátó szerv keretében egymástól elkülönítve kezelik.

A társadalombiztosítás funkcióit meghatározó biztosítási ágazatok általában a következők: betegségi biztosítás, baleseti biztosítás, öregség, rokkantság és elhalálozás esetére szóló, más kifejezéssel élve: járadék-, vagy nyugdíjbiztosítás.

A magyar társadalombiztosítás keretében 1952. január hó 1. napjától csak a betegségi és nyugdíjbiztosítási ágazatot különböztetünk meg, mivel a korábban önálló balesetbiztosítási ágazat az említett időponttól a nyugdíjbiztosításba tartozik. Az üzemi balesetet szenvedett dolgozó ennél fogva a nyugdíjbiztosítás szolgáltatásaként részesül baleseti kártalanításban.

Egyes kapitalista államokban a társadalombiztosítás hatálya a munkanélküliség esetére szóló ellátásra is kiterjed. Másutt, többek között Magyarországon a társadalombiztosítás szervezete – megbízás alapján állami szociálpolitikai célkitűzések (családi pótlék, gyermekgondozási segély stb.) lebonyolításában is közreműködik.

A társadalombiztosítás egyébként állami feladat, amelynek intézését hazai viszonylatban az állam a történelmi szerep elismeréseként biztos a szakszervezetekre, illetőleg a Szakszervezetek Országos Tanácsára. Ez utóbbi külön ügyviteli apparátus, a Társadalombiztosítási Főigazgatóság és annak megyei igazgatóságai útján gondoskodik a dolgozók millióit közelről érintő feladat megvalósításával. Innen származik a szakszervezeti társadalombiztosítás megjelölés. Korábbi szerve az SZTK, az 1964. évi július hó 1. napján megszűnt, illetőleg átalakult főigazgatósággá. [...]

A betegségi biztosítás feladata az, hogy legalább részben megtérítse azt az anyagi kárt, ami a dolgozót betegsége következtében érte. A betegséggel kapcsolatos károk két csoportba oszthatók:

1. a megrongált egészség helyreállításával felmerülő gyógykezelés költségei, valamint
2. a betegség miatt elmaradt munkabér.

A kötelező betegségi biztosításban a gyógykezelésköltségeit általában nem pénzben térítik meg, hanem a szükséges természetbeni szolgáltatásként bocsátják a betegek rendelkezésére. A magyar társadalombiztosítás pl. 1950. július elseje óta az állami egészségügyi szolgálat útján biztosítja a gyógykezelést. Saját orvosai, rendelői, kórházai nincsenek.

A betegség miatt kieső munkabér a betegségi biztosítás készpénzben pótolja. A táppénz néven ismert szolgáltatás (Krankengeld) alapja a keresőképtelenné nyilvánítást közvetlenül megelőző rövidebb időszakban (3–6 hónapban) felvett munkabér; hosszabb biztosítási viszony esetében is csak meghatározott időre (6–24 hónap), a segélyezési előzmény betudásával jár. A jogosultság elismerésére csak az orvos véleményétől függően kerülhet sor, aki ebben az esetben arról nyilvánít véleményt, hogy a betegként jelentkező dolgozó eredeti foglalkozását képes vagy nem képes folytatni.

A táppénz bizonyos megfontolások miatt sohasem egyenlő a munkabérrel, mértéke általában 50–80% között mozog. Más megfontolások alapján viszont a betegségi biztosítás a szülés nyomán jelentkező bérvesztéséget magasabb mértékben, nem ritkán teljes egészében megtéríti. [...]

A nyugdíjbiztosítás a kizárólag vagy túlnyomó részben munkabérből élő rétegek intézményeként az egyénnek önmagáról való gondoskodását hivatott pótolni.

Ennél a jellegénél fogva a nyugdíjbiztosítás sem függhet a dolgozó elhatározásától. Egyrészt, mert a leginkább rászoruló keresők anyagi megfontolásoktól vezetettve önként nem fizetnek a járulékokat, másrészt mert a fiatalabb korosztályokba tartozóktól, akik az érdekeltek többségét alkotják, nem is lehet elvárni, hogy évtizedekben előre gondolkozva olyan események bekövetkezésének számoljanak /előregedés, megrokkánás stb./ ami távol esik gondolkodásunktól, amelyeknek jelentőségét kellően nem érzékelhetik.

Az öregség, megrokkánás és halál esetére szóló biztosítás kötelezettségében tehát gyakorlatilag a társadalom gondoskodásának elsődlegessége, a társadalmi eszközökkel történő kiegyenlítés jelentőségének felismerése jut kifejezésre.

Társadalmi szinten csak a biztosítási elvek következetes érvényesítésével válik elérhetővé, hogy az öregség vagy a rokkantság miatt keresőképtelen dolgozó, illetőleg a túlélő családtag olyan támogatást kapjon, amely életkörülményeinek megfelelően megélhetését jelentősen megkönnyíti, illetőleg szocialista viszonyok közt a megélhetést alapvetően biztosítja. Ennek megfelelően a kockázatvállalás az öregkor elérésén és a megrokkánáson túlmenően a biztosított elhalálozásának, valamint az özvegyiség és az árvaságesetére is kiterjed.

A nyugdíjbiztosítás szolgáltatásaihoz járulékkal fedezett hosszabb előzetes biztosítási ideákat kell igazolni. Az öregségi szolgáltatások kivárási ideje rendszerint hosszabb, mint a rokkantsági alapon igényelhető szolgáltatásoké.

A nyugdíjbiztosítás járulékból kifejezett költségeit a munkáltató üzemek és a dolgozók megosztva viselik. Magyarországon az üzem a munkabér 7%-át fizeti nyugdíjjárulék címén. A dolgozók nyugdíjjáruléka 3–10%-ig terjed. Az intézmény közérdekű célkitűzésére tekintettel gyakran az állam is részt vállal a terhekből. Közvetlen hozzájárulás fizetésével, vagy az ágazat deficitjének a költségvetés útján történő kiegyenlítésével.

A társadalombiztosítási nyugdíj összegszerű megállapításánál és a járulékfizetésnél egyaránt a munkabért veszik alapul. Járulékfizetésnél a tényleges, szolgáltatás esetében a biztosítási eseményt, vagy az igény benyújtását megelőző 3–5 évi bér átlagát. Egyes kategóriákban – a táppénzhez hasonlóan – a szolgáltatásokat és a járulékokat egyaránt a tényleges javadalmazásra tekintet nélkül országos átlag figyelembevételével, illetőleg általánösszegben határozzák meg. (Háztartási alkalmazottak, alkalmi munkások, mezőgazdasági dolgozók stb.)

A nyugdíjban kifejezésre jutó visszatérítés ugyancsak részleges: a munkabér összegét még hosszabb biztosítási viszony esetében sem éri el. Az öregségi és rokkantsági ellátás többnyire a bérátlag 50–70%-áig terjedő törzsnyugdíjból és a munkaviszonyban töltött évek után számított kiegészítésekből áll.